

Gerrit Noordzij — De meester van het monogram

IN ONS TWEEDE OF DERDE levensjaar raken wij in de ban van letters, die in hun perfectie een canon van vorm doen vermoeden. Bovendien lijkt in de tekens het geheim verscholen dat wij met onze eigen krassen najagen. De betovering is niet van lange duur. De perfectie blijft ongenaakbaar en als we de letters eenmaal tot woorden leren schikken, raakt het geheim van de vorm bedolven onder het raadsel van de betekenis. Het raadsel krijgt een banale oplossing; wij leren lezen. De ontknoping ontluistert het mysterie en als wij ons niet opnieuw leren verwonderen zijn we voor het schrift verloren.

Die tekens waarmee wij te familiair geworden waren om ze zelfs nog maar waar te kunnen nemen, krijgen hun geheim terug in het werk van Helmut Salden. Hij beschrijft de oude figuren in een nieuwe gedaante waarin ze de beschouwer opnieuw met hun schoonheid overrompelen. Salden geeft zijn letters niet opzettelijk de interessante vorm die hen met een oogopslag onvergetelijk maakt. Hij doet niet interessant, hij tekent letters die hij slijpt en polijst tot zij goed zijn. Daarbij raken altijd ook de smalle pennestreken onder het strenge regime dat brede streken in evenwicht moet houden. Afgeplatte bogen zijn het opvallendste gevolg, gestrekte boogsegmenten die met een scherpe bocht verbonden worden. Dat van die pennestreken is ook maar bij wijze van spreken, want Salden schrijft geen bogen; hij tekent zijn letters. De pennestreek is hier alleen een metafoor voor de aard van het contrast. In een ander, waziger jargon zouden ze zeggen dat het humanisme van de letters een gotische signatuur heeft, want de letters die Salden goed

vindt, hebben middeleeuwse trekken. Ook daar moeten we niets achter zoeken. Salden maakt zijn letters alleen maar zo vierkant om compacte woorden te kunnen maken, niet om op mij een middeleeuwse indruk te maken. Wat in dit verband middeleeuws is, heb ik hier in een paar smalle en brede penseelstreken vastgelegd.

Ik kan niet zeggen dat ik Helmut Salden gekend heb. Met tussenpozen van een jaar of vijftien hebben wij elkaar vier of vijf keer gesproken. Wat Salden bij die gelegenheden van zichzelf prijs gaf, was meer wat hem blokkeerde dan wat hem bewoog. Ik ken alleen het werk dat in het openbaar verschenen is, en dat maar ten dele. Als het ter sprake komt, is er altijd wel iemand die iets op kan voeren wat nieuw voor mij is. Ik verbeeld mij wel dat ik meer zie dan een ander, maar voor een objectieve beschouwing van het werk van Salden liggen de problemen en de oplossingen die ik in het werk herken wel heel erg mooi in het verlengde van mijn eigen besognes. Wie desondanks verder leest, kan op eigen risico van mijn vooroordelen genieten.

De kapitaal en de cursief voegen zich gewilliger naar de bewerking van Salden dan de onderkast van de romein die hem kennelijk niet kan inspireren; haar weerbarstige vormen verzetten zich tegen een sierlijke uitwerking. Alleen in een buitenissige schreefloze komt de romein bij uitzondering aan bod. Alledaagse tekstletters past geen pronkgewaad.

Dit kan verklaren waarom Salden nooit aan de productie van een tekstletter toegekomen is. Voor zijn boekverzorging nam hij genoegen met de Bembo, een gedul-

gestrekte
boogsegmenten,
'middeleeuws'
effect

ronde bogen

smalle streken

brede streken

dige pastiche uit de machinefabriek. Nu zat er in die dagen niet veel anders op; drukkers hadden hoogstens drie of vier bruikbare lettertypen op hun machine. Aan de letterkeuze van een typograaf mag ik alleen de conclusie verbinden dat de betreffende letter beschikbaar was. Maar ik houd het er vooral op dat er voor Salden geen eer te behalen was aan een tekstletter, omdat een sierlijke detaillering niet tegen verkleining bestand is.

Van de tijdgenoten die zich met Salden kunnen meten, staat Hermann Zapf hem het naast. Ook Zapf houdt van sierlijke letters met verjongde stokken, gewelfde schreven en subtiel verschoven accenten in het contrast van de letters. In zijn hele werk neigt Zapf tot dezelfde afgeplatte bogen die het werk van Salden typeren, met hetzelfde middeleeuwse effect. De ontwerpen worden met grote overtuigingskracht gepresenteerd. Als je een boek van Salden of Zapf onder ogen hebt, is er geen twijfel mogelijk: zo moet het. Om weer te geloven dat het anders kan of zelfs anders moet, leg ik er een tekening van Jan van Krimpen naast. Bij Van Krimpen zijn mooie letters niet sierlijk, maar buitengewoon gewoon, met rechte stokken en een geometrisch verloop van het contrast. Voor deze benadering zou de romein geen obstakel mogen zijn, maar toch heeft Van Krimpen zich dezelfde beperking opgelegd als Salden: in zijn tekeningen komt de romein niet voor. In de ontwerpen voor drukletters kan Van Krimpen niet om de romein heen, maar de tegenzin straalt van de tekeningen af. Dat het met de drukletters toch nog goed gekomen is, is vooral te danken aan de stempelsnijder van Enschedé, P.H. Rädisch. De romein 36,101 voor het normalisatieblad NEN 3225 laat zien wat ervan terecht komt als Van Krimpen de bijstand van Rädisch moet ontberen.

Hermann Zapf hoeft de onderkast van de romein niet uit

de weg te gaan. Met tekstletters die even sierlijk zijn als de kapitaal en de cursief onderscheidt hij zich van zowel Van Krimpen als Salden. In zijn drukletters trekt Zapf het volle profijt van zijn schrijfvaardigheid: met het tekstbeeld dat hij snel opschrijft, heeft hij het letterontwerp al in handen voordat hij een eerste werktekening opzet. Zijn letterontwerpen zijn een vanzelfsprekende uitbreiding van zijn handschrift. De drukletters van Salden daarentegen zijn nauwelijks meer dan uitgewerkte tekeningen waarmee hij een nieuwe tekening samen kan stellen die de letters onafscheidelijk maakt. Omvangrijke teksten komen niet voor zo'n tweede ronde in aanmerking. Niet zozeer omdat de methode arbeidsintensief is, daar zou nog wel een boekdrukkunstje op te verzinnen zijn, maar omdat het subtiel resultaat in de massa van de platte tekst verloren zou gaan. Salden kan zijn ideaal alleen in een korte tekst benaderen. De cultuur van het boekomslog heeft hij er speciaal voor uitgevonden. Iets wat hem daarin toch niet onmiddellijk van pas komt, zet hij met magistrale zwier naar zijn hand.

In het werk van Salden is het alfabet een thesaurus waaruit hij opschriften samenstelt. Die composities mogen gezien worden, voor serieuze gegadigden zijn zij zelfs te koop. De letters niet; we krijgen ze niet eens onder ogen. In de typografie zijn we anders gewend, maar op zichzelf hoeft dat niet zo vreemd te zijn. Een timmerman verkoopt zijn beitels immers ook niet.

Als hij zich uit de boekproductie terugtrekt, verdiept hij zich helemaal in het elementaire woordbeeld, de vorm die voortkomt uit de combinatie van twee andere vormen. Terloops markeert hij daarmee zijn unieke plaats in de geschiedenis van het Westerse schrift als de meester van het monogram.

